

Krzysztof Brzechczyn¹
Instytut Filozofii UAM/
Instytut Pamięci Narodowej w Poznaniu (Polska)

Wobec niepodległości. Próba rekonstrukcji wizji programowej środowiska politycznego „Głosu” w latach 1976–1980

Wstęp

Celem artykułu jest próba rekonstrukcji tych elementów wizji programowej środowiska działaczy KSS „KOR” skupionych wokół czasopisma „Głos”, które odróżniało je od grupy działaczy KSS „KOR” wydających „Biuletyn Informacyjny”, „Robotnika” i „Krytykę”. W latach 1976–1980 w KSS „KOR” wyłoniły się dwa środowiska ideowe określane umownie mianem „lewicy laickiej” i „niepodległościowej prawicy”. O tym zróżnicowaniu ideowym zadecydowało wiele czynników od animozji personalnych, poprzez kwestie taktyki i strategii politycznej, do różnic programowych. Na interpretację podziałów *politycznych* okresu 1976–1980 nałożyły się podziały

---

1 Adres do korespondencji: Zakład Epistemologii i Kognitywistyki, Instytut Filozofii UAM, ul. Szamarzewskiego 89 C, 60-569 Poznań. E-mail: brzech@amu.edu.pl; artykuł powstał w ramach Centralnego Projektu Badawczego IPN: „Opozycja i opór społeczny w PRL 1956–1989”.

późniejsze narosłe już w latach pierwszej Solidarności (1980–1981), okresu stanu wojennego i drugiej połowy lat 80. (1981–1988), rokowań przy Okrągłym Stole i w III RP, które rzutują na interpretacje podziałów ideowych okresu opozycji demokratycznej, dokonanych przez uczestników wydarzeń czy nawet historyków sympatyzujących z jednym lub drugim środowiskiem. Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja tych wątków w myśli politycznej rozwijanej na łamach miesięcznika „Głos”, które doprowadziły do wspomnianych różnic programowych. Ograniczę się zatem jedynie do prezentacji dwóch kwestii: stanowiska wobec podziałów politycznych w opozycji demokratycznej i stosunku do rewizjonizmu oraz kwestii odzyskania przez Polskę niepodległości.

„Głos. Niezależny Miesięcznik Społeczno-Polityczny” był wydawany od 1977 do 1989 roku. Do sierpnia 1980 roku ukazało się 27 numerów pisma. W skład pierwszego kolegium redakcyjnego wchodził: Konrad Bieliński, Seweryn Blumsztajn, Andrzej Celiński, Krzysztof Hagemajer, Jacek Kuroń, Jan Józef Lipski, Jan Lityński, Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Wojciech Onyszkiewicz i Zbigniew Romaszewski. Między wydaniem pierwszego a drugim numeru odszedł Seweryn Blumsztajn, lecz dołączył Henryk Wujec. Od numeru piątego kolegium opuścili Konrad Bieliński, Andrzej Celiński, Jacek Kuroń i Jan Lityński. Później do grona stałych współpracowników dołączyła Urszula Doroszevska i Ludwik Dorn².

---

2 J. Błażejowska, „Głos” i wokół „Głosu” — jedno z najważniejszych środowisk politycznych lat 1970. i 1980., [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków 2016, s. 418–423.

Geneza sporu. Przegląd interpretacji

Jednym z pierwszych autorów, któremu przyszło opisywać podziały ideowo-polityczne w KSS „KOR” był Jan Józef Lipski, członek KOR. W następujący sposób przedstawił genezę konfliktu:

Bezpośrednią przyczyną tego był artykuł Michnika (członka redakcji), odrzucony przez Macierewicza, który dopatrywał się w nim kursu na „dogadanie się” z władzą. Poszły w ruch sakramentalne zarzuty, że Kuroń i Michnik chcą się orientować na którąś z frakcji partyjnych. Trzeba przyznać, że obie strony nie wykazywały chęci do jakiegoś kompromisu. Nie było to jednak pierwsze starcie, lecz jednak decydujące. Kuroń i Michnik nie chcieli przyjąć argumentu z boku, stwarzającego jeszcze jakąś szansę zakłajstrowania sprawy, mianowicie, że każda rzecz drukowana w startującym czasopiśmie nabiera specjalnej wagi i stąd propozycja wzięcia pod uwagę tylko jednego z możliwych wariantów może być odczytana jako manifest polityczny o znaczeniu strategicznym³.

Lipski opisuje również dalszą ewolucję ideową środowiska „Głosu”:

Macierewicz we wczesnym okresie KOR-u lubił wskazywać na Abramowskiego jako szczególnie mu bliską tradycję ideową. Pod koniec istnienia Komitetu używał już słów „lewica”, „lewicowy” wyłącznie jako wyzwiska. Nie lubił dawać odpowiedzi na pytanie o samookreślenie się ideologiczne, stąd nieustannie było w tym coś niejasnego i niedopowiedzianego, toteż i tu trudno zdefiniować jego postawę⁴.

Natomiast Robert Zuzowski charakteryzował zróżnicowanie ideowe KOR w następujący sposób:

---

3 J. J. Lipski, *KOR*, Gliwice [1983] 1988, s. 176.

4 *Ibidem*, s. 177.

Ogólnie rzecz biorąc, w łonie Komitetu istniały dwie frakcje ideologiczne: liberalna (w angielskim znaczeniu) i socjaldemokratyczna (oparta na wzorach współczesnych partii socjaldemokratycznych na Zachodzie). Głównym przedstawicielem frakcji liberalnej był niewątpliwie Antoni Macierewicz, kluczowa postać KOR-u i jeden z jego współzałożycieli. Najbardziej znanymi i reprezentatywnymi przedstawicielami frakcji socjaldemokratycznej byli Jacek Kuroń i Adam Michnik. Kilku członków KOR-u, takich jak ksiądz Jan Zieja czy aktorka Halina Mikołajska nie identyfikowało się z żadną z nich. Tuż po powstaniu KOR-u różnice ideologiczne wewnątrz organizacji były prawie niedostrzegalne. Dopiero w trakcie spotkania we wrześniu 1977 r. uwidoczniły się one wyraźnie, aczkolwiek wtedy jeszcze nie odgrywały zasadniczej roli. Później często wybijały się na plan pierwszy⁵.

Andrzej Friszke spory ideowe wewnątrz KOR odtwarzał w następujący sposób:

Począwszy od numeru trzeciego, pismo było redagowane [...] jako miesięcznik polityczny. Jednakże zadawane pytania i poruszane tematy nie współgrały ze stylem i refleksją środowiska bliskiego Kuronowi. Z irytacją został przez nie odebrany zwłaszcza tekst Macierewicza zamieszczony w bloku „Prawica-lewica” na początku 1978 r. Wśród różnych mniej lub bardziej słusznych rozważań uwagę zwracała zdecydowanie negatywna ocena tradycji rewizjonistycznej po 1956 r., która pozostawiła po sobie „złą tradycję niewiary w działania wychodzące poza »demokrację socjalistyczną« i poza elitę społeczną oraz nieufność do polskich tradycji narodowych”. Były to słowa mocne i zostały odebrane jako niesprawiedliwy atak na dawnych rewizjonistów obecnych wówczas w KSS „KOR” (m.in. Kuronia i Kołakowskiego), w powstającym właśnie Towarzystwie Kursów Naukowych czy nadających ton redakcji „Zapisu”. Tym tekstem Macierewicz wchodził na drogę konfliktu z tym środowiskiem, która z czasem doprowadzi go do ekstremizmu”⁶.

5 R. Zuzowski, *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydemizmu i opozycji politycznej*, Wrocław 1996, s. 89.

6 A. Friszke, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków 2011, s. 300–301.

Do innych różnic według Andrzeja Friszkego należało podkreślanie odrębności harcerskiej drużyny „Czarna Jedyńka” działającej w Liceum im. T. Rejtana, bagatelizowanie znaczenia Marca’68 w najnowszej historii Polski i tradycji „komandosów”. Ponadto według cytowanego autora, Macierewicza cechował dystans do elit intelektualnych oraz rówieśników wyrastających w tradycji rewizjonistycznej.⁷

Źródła podziałów politycznych w opozycji

Można zaryzykować tezę, że dopiero czwarty numer „Głosu” wydany na początku 1978 roku, poświęcony podziałom politycznym w opozycji, ujawnił otwarcie rozbieżności ideowo-polityczne istniejące właściwie od samego początku KOR, a później KSS „KOR”. Tematowi temu poświęcili swe artykuły Bohdan Cywiński, Antoni Macierewicz i Jakub Karpiński.

Bohdan Cywiński, starając się zachować bezstronność ideową, charakteryzował lewicową i prawicową orientację polityczną. Według niego myślenie lewicowe zogniskowane jest wokół haseł postępu, sprawiedliwości społecznej i braterstwa. Może ono mieć wiele wcieleń: patriotyczne, uniwersalistyczne i totalitarne — walczące na przykład z religią.

Myślenie prawicowe zorganizowane jest wokół koncepcji narodu i religii, i także może przybierać wiele wcieleń. Te negatywne Cywiński opisywał w sposób następujący: „historii kazano potwierdzić nie tyle ducha, ile biologię i pewność siebie, patriotyzm zarażono ksenofobią, szowinizmem i lekceważeniem słabszych, w świadomość społeczną wpojono antysemityzm i obawę przez masońskimi spiskami”⁸.

---

7 *Ibidem.*

8 B. Cywiński, *Mity lewicy i prawicy a przyszłość społeczeństwa*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1978] 2016, s. 95.

Autor ten uważał, że narzucenie totalitarnego komunizmu po 1945 roku w Polsce unieważniło podziały na prawicę i lewicę. Prawica została bowiem zniszczona, lewicę zaś — system posługujący się lewicowymi hasłami — postawił przed wyborem

między zniszczeniem i deprawacją polityczną. I ludzie lewicy przyjęli ten wybór rozmaicie. Wielu z nich uznało możliwość poparcia systemu — i system ten w jego najgorszym stalinowskim okresie współtworzyło. Później ich udziałem stały się odejścia od władzy ku społeczeństwu, odejścia wielorako trudne, często kosztowne, ale czasem zaskakująco późne⁹.

Według Cywińskiego podziały na lewicę i prawicę straciły rację bytu w sytuacji politycznej końca lat 70. Jednakże nadal odgrywały rolę podziały wykształcone w okresie stalinizmu: „Podejrzeniom o nacjonalizm, antysemityzm i antyliberalizm z jednej strony odpowiada po drugiej stronie niechęć i brak zaufania do tych, których choćby rodzinna genealogia wiąże z polskim komunizmem”¹⁰. Sytuację taką uznawał za niepożądaną, gdyż już w punkcie wyjścia i przed sformułowaniem jakiegokolwiek programu poszczególne kręgi opozycyjne określają, z kim zamierzają współpracować, a z kim — nie oraz czyje inicjatywy i przedsięwzięcia można obdarzyć zaufaniem, a jakie odrzucić.

W tym samym numerze „Głosu” Jakub Karpiński zauważał wieloznaczność stosowanych w opozycji nazw i pojęć, które są w niewystarczającym stopniu zdefiniowane i używane przedwcześnie. Tak ma być w przypadku czterech tendencji wymienianych w dokumentach ROPCiO: niepodległościowej, demokratycznej, chrześcijańskiej i ludowej. Podobnie jest w przypadku stosowania pojęć „prawica”

---

⁹ *Ibidem*, s. 96.

¹⁰ *Ibidem*.

i „lewica”. Jeżeli założy się, że prawica dąży do utrzymania *status quo*, a lewica do zmiany społecznej, to prawicą byłby aparat PZPR, a lewicą cała opozycja. Karpiński występował również przeciwko przeniesieniu do opozycji dychotomicznych podziałów:

Wewnątrz opozycji nie jest potrzebna polaryzacja (my–oni), ale rozmaite różnice działań i poglądów: różnorodność działań niezależnych od PRL i PZPR. Zwiększenie tej różnorodności nie jest marnotrawstwem. Różnorodność nie pobudza tyle niepotrzebnej wrogości, co układ o dwu przeciwstawnych biegunach¹¹.

Warszawski socjolog ostrzegł też przed dorabianiem ideologicznych uzasadnień do sporów o charakterze personalnym i stosowanie pojęć zaczerpniętych z oficjalnego języka bez ich odpowiedniego zdefiniowania. Ironicznie stwierdzał: „nie wydaje się także wskazana samowystarczalność opozycji, której przejawem jest szukanie sobie przeciwników przede wszystkim wśród innych opozycjonistów i koncentrowanie się na tym, aby tych przeciwników zdyskredytować”¹². Publicysta „Głosu” przestrzegał również przed rodzącym się monopolem informacyjnym: „Coraz więcej ludzi dochodzi do przekonania, że nie tylko państwowy monopol informacji i opinii jest niezdrowy, ale byłby także niezdrowy monopol opozycyjny, zarówno w Polsce, jak i na emigracji”¹³.

Jednakże najwięcej kontrowersji wywołał artykuł Antoniego Macierewicza *Tradycje polityczne w PRL*, w którym została zawarta

---

11 J. Karpiński, *Polaryzacja i różnorodność*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1978] 2016, s. 99.

12 J. Karpiński, *Sytuacja w Polsce i działania niezależne*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska. Kraków [1980] 2016, s. 55.

13 *Ibidem*.

ocena rewizjonizmu. Według redaktora naczelnego „Głosu” rewizjonizm miał być zjawiskiem przejściowym. Stalinowski terror i represje w latach 50. uniemożliwiły tworzenie niezależnej myśli politycznej. Załączki takiej myśli mogły być formułowane jedynie przez partyjnych intelektualistów, którzy tworzyli opozycję wewnętrzną tolerowaną jakiś czas przez partię. Jednakże rewizjoniści kierujący swoje propozycje demokratyzacji socjalizmu przede wszystkim do kierownictwa partii byli przez nie akceptowani do 1968 roku. Według Macierewicza

Rewizjonizm stawiający na walki frakcyjne, izolowany społecznie i od społeczeństwa się izolujący, rozpadł się wraz z klęską rewizjonistycznego skrzydła w PZPR. Pozostawił po sobie złą tradycję niewiary w działania wychodzące poza „demokrację socjalistyczną” i poza elitę społeczną oraz nieufność do polskich tradycji narodowych¹⁴.

Macierewicz zatem wykluczał rewizjonizm jako tworzywo ideowe, które mogłoby zostać użyte w formułowaniu programów politycznych opozycji. Stwierdzał, że podziały ideowe dopiero się w Polsce formują, zatem stosowanie pojęć „lewica–prawica” jest nieco przedwcześnie i nikt nie ma monopolu na „jedynie słuszne rozwiązania”. Autor najwięcej szans upatrywał w odrodzeniu lewicy niepodległościowej:

Lewicę widziałbym zaś wśród grup wysuwających program odzyskania niepodległości, kładących nacisk na podmiotowość społeczeństwa, rewindykacje polityczne i społeczno-gospodarcze. Przed stu laty blisko PPS umiała przetłumaczyć bunt klasowy robotników na walkę o niepodległość. Później, ujmując swój program, posłużyła się hasłem: Wolność, Równość, Niepodległość. Jeśli myśl lewicowa ma się dziś w Polsce odrodzić, musi te hasła podjąć na nowo¹⁵.

---

14 A. Macierewicz, *Tradycje polityczne w PRL*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1978] 2016, s. 100.

15 *Ibidem*, s. 104.

Wobec niepodległości

Artykuł Macierewicza spotkał się z ripostą Krzysztofa Wolickiego, który zarzucił swojemu oponentowi mylenie frakcji puławian z rewizjonizmem. Tymczasem według oponenta Macierewicza po październiku 1956 r. frakcja puławian zwalczała rewizjonistów czego dowodem miało być „przepędzenie rewizjonistycznego kolegium „Trybuny Ludu”¹⁶; redaktorem partyjnego organu został wtedy Leon Kasman. Zdaniem Wolickiego w latach 1956–1957 rewizjoniści dążyli do demokratyzacji socjalizmu i odwoływać się mieli w sporach z aparatem partyjnym do mas zacierając różnice pomiędzy członkami partii a bezpartyjnymi. Strategia ta — jedynie dostępna w ówczesnych warunkach — miała doprowadzić do wyborów takich przewodniczących komisji zakładowych PZPR, którzy widzieli konieczność reform socjalizmu.

Wobec niepodległości

Drugą osią sporu był stosunek do sposobu odzyskania przez Polskę niepodległości, a właściwie do wysuniętego przez Jacka Kuronia postulatu finlandyzacji Polski, przedstawionego w eseju *Myśli o programie działania* ukończonym w listopadzie 1976 roku, a opublikowanym w podwójnym 13–14 numerze „Aneksu” w 1977. W swoim tekście działacz KOR zarysował perspektywę kompromisu z komunistyczną władzą, który powinien być również podstawą wypracowania kompromisu zewnętrznego — rezygnacji oficjalnej władzy PRL z części suwerenności zewnętrznej na rzecz ZSRR. W wyniku takiego kompromisu Polska miałaby uzyskać status Finlandii. Ponieważ na

---

16 K. Wolicki, *Pieprzne sprostowanie* [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska. Kraków [1978] 2016, s. 124.

wypowiedź Kuronia, bezpośrednio bądź pośrednio, powoływało się wielu publicystów „Głosu”, słowa Kuronia przytoczę w całości:

Jako Naród, społeczeństwo zorganizowane w ruchach społecznych, możemy świadomie, uwzględniając okoliczności zewnętrzne, zrezygnować z części swej suwerenności na rzecz władzy państwowej. Lub też, w porozumieniu z tą władzą na rzecz ościennego mocarstwa. Celem w tym względzie byłby status Finlandii — parlamentarnej demokracji, ograniczonej w polityce zagranicznej i wewnętrznej o tyle, o ile dotyczy to bezpośrednio wyraźnie sformułowanych interesów Związku Radzieckiego. Z dzisiejszej perspektywy status Finlandii wydaje się całkowicie nierealny. Z całkowicie realnej perspektywy Trzeciej Polski ruchów społecznych program finlandyzacji może się okazać umiarkowany¹⁷.

Kwestia finlandyzacji wywołała polemikę w opozycji demokratycznej i prasie niezależnej. Wprost odnosił się do niej Stanisław Krasnowolski (pseudonim Marek Turbacz), który odróżniał stan niepodległości od podległości. Według niego „Niepodległe jest państwo, którego władze nie są podtrzymywane przez czynniki zewnętrzne i w którym decyzje polityczne zapadają wewnątrz kraju, a nie są narzucone z zewnątrz”¹⁸. Niepodległość jest zatem niestopniowalna — choć państwa mogą podlegać różnym naciskom zewnętrznym, to ostateczne decyzje zapadają w kręgu władz danego państwa. Podległość

---

17 J. Kuroń, *Myśli o programie działania*, [w:] *idem, Opozycja. Pisma polityczne 1969–1989*, Warszawa [1977] 2010, s. 95. O koncepcjach politycznych KSS „KOR” zob. K. Brzechczyn, *Korowska filozofia społecznego oporu* [w:] *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012, s. 137–155, K. Brzechczyn, *Between Political Realism and Political Utopianism. On the Political Philosophy of the Committee of the Social Self-Defence ‘KOR’*, [w:] *Reason and No-Reason from Ancient Philosophy to Neurosciences. Old Parameters, New Perspectives*, red. L. Cardullo, F. Coniglione, Sankt Augustin 2017, s. 187–204.

18 S. Krasnowolski, *Spółczesna Zachodu poprzę walkę o wolność polityczną i demokrację — nie o suwerenność* (tytuł oryginalny: *Niepodległość*), [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1978] 2016, s. 37.

(określana mianem suwerenności) jest natomiast stanem stopniowalnym i może istnieć nawet przy występowaniu formalnie odrębnej państwowości. Ograniczanie suwerenności Polski przez Rosję polega na gwarantowaniu ustroju politycznego i systemu gospodarczego narzuconego Polsce siłą w latach 1944–1948, podporządkowaniu i ingerowaniu w skład personalny najwyższych władz partyjno-państwowych oraz utrzymywaniu Polski — przez przynależność do Układu Warszawskiego i RWPG — w stanie zależności militarnej i gospodarczej¹⁹.

Krasnowolski analizował miejsce postulatu niepodległości w programach różnych ugrupowań opozycyjnych: miało być ono akcentowane w programach ROPCiO i PPN, natomiast słabiej widoczne w „Deklaracji” Ruchu Demokratycznego. W ocenie publicysty „Głosu”: „Cele niepodległościowe podkreśla natomiast mocno Jacek Kuroń w *Myślach o programie działania*”²⁰.

Według Krasnowolskiego Rosja nie pozwoliła na odsunięcie od władzy partii komunistycznej i wprowadzenie systemu wielopartyjnego, zniesienie kontroli nad środkami masowego przekazu oraz na niezależną politykę zagraniczną (np. ogłoszenie neutralności) i wystąpienie z Układu Warszawskiego²¹. Z tego też powodu autor nie zgadzał się z kuroniowską koncepcją finlandyzacji, gdyż: „nacisk ruchów społecznych może przynieść zwiększenie suwerenności Polski, ale nie tak znacznie”²². Krasnowolski powoływał się na przykład Węgier (1956) i Czechosłowacji (1968), w których opór społeczny nie zapobiegł interwencji. Argumentował, że przykłady Albanii, Jugosławii i Rumunii nie są dostatecznie reprezentatywne, gdyż kraje te mają

---

19 *Ibidem*, s. 38.

20 *Ibidem*.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, s. 41

inne położenie geopolityczne, a niepodległość zewnętrzna połączona jest z umocnieniem wewnątrz tych krajów partyjnej dyktatury.

Okazję na odzyskanie przez Polskę niepodległości autor widział w ruchach społecznych wewnątrz Związku Radzieckiego. Według niego ruch dysydencki miał niewielkie szanse na upowszechnienie się, większe znaczenie dostrzegał w rozwoju ruchów narodowościowych, a następnie: ruchów religijnych i socjalnych. Rozwojowi tych ostatnich ruchów przeszkadza jednak fakt, że Rosjanie nie mogą porównywać się z Zachodem:

Jeżeli nastąpi destabilizacja rosyjskiego imperium, Polacy muszą poprzeć dążenia niepodległościowe Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii. Niepodległość tych krajów byłaby dla nas istotnym zabezpieczeniem przed rosyjskim imperializmem²³.

Podobne poglądy głosił Antoni Macierewicz, który zakładał niestabilność panowania radzieckiego nad Europą Środkowo-Wschodnią. W jednym ze swoich esejów zauważał:

Następuje coraz powszechniejsza akceptacja zasady, że narody kolonialne mają pełne prawa do wolności, samostanowienia, demokracji. Dekolonizacja i emancypacja narodowa w Ameryce Łacińskiej, Afryce i Azji powoli dobiega końca. Jednocześnie narody Europy Środkowo-Wschodniej traktuje się tak, jak niegdyś traktowano narody kolonialne²⁴.

Na łamach „Głosu” zadania precyzacji pojęć niepodległości, suwerenności i demokracji podjął się Jakub Karpiński publikujący pod pseudonimem Marek Tarniewski. Socjolog odróżniał pojęcie „niepodległości”

---

23 *Ibidem*, s. 47.

24 A. Macierewicz, *ZSRR wobec Europy Środkowej*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1979] 2016, s. 288.

od „suwerenności”, lecz zaznaczał, że pojęcie suwerenności oznacza tylko, że sprawy zbiorowości podejmowane są: „w zbiorowości, a nie poza nią”²⁵. Niepodległość nie określa jednak ustroju politycznego państwa, który może być demokratyczny, autorytarny bądź totalitarny. Z tego względu z niepodległością może współistnieć komunizm. Karpiński powoływał się w tym kontekście na przykład Chin i Jugosławii. Natomiast suwerenność jest stopniowalna i polega na

kształtowaniu decyzji rządowych przez państwo obce. Dokonuje się to w oficjalnych pertraktacjach lub pośrednio: przez osoby i instytucje, które jawnie lub niejawnie — niekiedy zgodnie z oficjalną ideologią — realizują w kraju niesuwerennym interesy obcego państwa²⁶.

O ile niepodległość jest atrybutem władzy państwowej, o tyle podległość państwa jest przenoszona na jego obywateli i instytucje:

Przekazywanie niesuwerenności nie jest tylko zadaniem poszczególnych ludzi. Wykonują je instytucje. Wśród nich PZPR [...]. Wierzchołek PZPR jest namiastką rządu i kierownictwo tej partii — nie dbając o legalizm — często zastępuje rząd nominalny i inne władze państwowe, między innymi w pertraktacjach z ośrodkami zewnętrznymi. Instytucje w nowym ustroju podstawowe — partia, policja, cenzura — są dobrymi przekąźnikami niesuwerenności²⁷.

Karpiński postulował zatem odzyskiwanie niepodległości od wewnątrz, polegające na zmniejszaniu stopnia podległości oficjalnych instytucji:

Niepodległość zaczyna się w ludziach i instytucjach suwerennych, niepodporządkowanych władzy partyjnej, w niezależnym organizowaniu się i wypra-

---

25 J. Karpiński, *Niepodległość od wewnątrz*, [w:] *Głos niepodległości*, red. J. Błażejowska, Kraków [1978] 2016, s. 48.

26 *Ibidem*, s. 48.

27 *Ibidem*, s. 49.

cowywaniu trudnych czasem do osiągnięcia porozumień. Niesuwerenność ulega ograniczeniu wewnątrz instytucji i stowarzyszeń oficjalnych — tam, gdzie ludzie opierają się narzucanym z zewnątrz decyzjom niekorzystnym dla interesów kraju, gdzie usiłują — choćby tylko w swojej dziedzinie zawodowej — coś zmienić na lepsze, uratować od zagrożenia lub zagłady. Takie starania nie są bezsensowne²⁸.

Próba podsumowania

Wydaje się, że w tym okresie najbardziej spornym punktem dwóch środowisk politycznych w KSS „KOR” był stosunek do rewizjonizmu, który przysłonił zarysowujące się pozostałe różnice programowe. Środowisko polityczne skupione wokół Antoniego Macierewicza wykluczało rewizjonizm z tych nurtów polskiej tradycji politycznej, które należy kultywować i rozwijać. Rewizjonizm był traktowany w zasadzie jako martwe zjawisko intelektualne odgrywające swoją historyczną rolę w odchodzeniu od stalinizmu. Redakcja „Głosu” w analizowanym okresie bardziej pozytywnie odnosiła się do tradycji politycznej PPS i lewicy niepodległościowej.

Natomiast środowisko polityczne „lewicy laickiej”, skupione wokół Jacka Kuronia i Adama Michnika, choć wobec rewizjonizmu nader krytyczne, nie zamierzało wykluczać go z kręgu polskiej tradycji politycznej i traktowało jako „laicki” odpowiednik katolickiego neopozytywizmu Stommy. Kwestia odzyskania niepodległości odgrywała w tym sporze stosunkowo mniejszą rolę i można znaleźć analogie pomiędzy Jacka Kuronia koncepcją Trzeciej Polski ruchów społecznych a projektem odzyskiwania niepodległości od wewnątrz Jakuba Karpińskiego. Obie koncepcje zakładały jakąś formułę kompromisu zawieranego z komunistyczną

---

28 *Ibidem*, s. 50.

władzą: w przypadku Kuronia — jawną i względnie stałą, a Karpińskiego — milczącą i przejściową. Ponieważ w latach 1976–1980 szanse realizacji obu projektów były niewielkie, różnice programowe w tym zakresie nie przekładały się na sprawy bieżącej taktyki i strategii politycznej.

Bibliografia

- Błażejowska, Justyna. 2010. „»Głos« i wokół »Głosu« — jedno z najważniejszych środowisk politycznych lat 1970. i 1980”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. 418–423. Kraków: Biały Kruk.
- Brzechczyn, Krzysztof. 2012. „Korowska filozofia społecznego oporu”. W: *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski. 137–155. Gdańsk: ECS.
- Brzechczyn, Krzysztof. 2017. „Between Political Realism and Political Utopianism. On the Political Philosophy of the Committee of the Social Self-Defence 'KOR'”. W: *Reason and No-reason from Ancient Philosophy to Neurosciences. Old Parameters, New Perspectives*, red. Loredana Cardullo i Francesco Coniglione. 187–204. Sankt Augustin: Academia Verlag.
- Cywiński, Bohdan. [1978] 2016. „Mity lewicy i prawicy a przyszłość społeczeństwa”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Friszke, Andrzej. 2011. *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków: Znak/ISP PAN.
- Karpiński, Jakub. [1978] 2016. „Niepodległość od wewnątrz”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Karpiński, Jakub. [1978] 2016. „Polaryzacja i różnorodność”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Karpiński, Jakub. [1980] 2016. „Sytuacja w Polsce i działania niezależne”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Kranowski, Stanisław. [1978] 2016. „Społeczeństwa Zachodu poprą walkę o wolność polityczną i demokrację — nie o suwerenność”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.

- Kuroń, Jacek. [1977] 2010. „Myśli o programie działania”. W: Jacek Kuroń, *Opozycja. Pisma polityczne 1969–1989*. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Lipski, Jan Józef. [1983] 1988. *KOR*. Gliwice: Wokół Nas.
- Macierewicz, Antoni. [1978] 2016. „Tradycje polityczne w PRL”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Macierewicz, Antoni. [1979] 2016. „ZSRR wobec Europy Środkowej”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Wolicki, Krzysztof. [1978] 2016. „Pieprzne sprostowanie”. W: *Głos niepodległości*, red. Justyna Błażejowska. Kraków: Biały Kruk.
- Zuzowski, Robert. 1996. *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydemantyzmu i opozycji politycznej*. Wrocław: Ossolineum.

Summary

In the face of independence. An attempt to reconstruct the program vision of the political environment of “Głos” in the years 1976–1980

The purpose of this paper is to reconstruct the ideological differences between two factions of KSS “KOR” members and collaborators, namely the group gathered around journals: “Biuletyn Informacyjny”, “Robotnik” and Krytyka and a group publishing “Głos”. The paper aims to reconstruct political thought presented in the “Głos”. According to the author, there were two main controversies between two groups in years 1976–1980, namely estimation of revisionism in postwar history of Poland and attitude towards gaining independence by Poland.

Keywords: Jacek Kuroń, Antoni Macierewicz, democratic opposition, KSS “KOR”, political thought

Od „Zapisu” do... zapisu historii

**Kultura poza cenzurą w Europie Środkowej
i Wschodniej w latach 1977–1991**

Redakcja naukowa

Bogusław Bakuła, Agnieszka Matusiak, Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak

Uniwersytet
Wrocławski

Wojnowice - Wrocław 2018

Spis treści

<i>Agnieszka Matusiak</i> , Od Współredaktorki	9
<i>Bogusław Bakula</i> , Zamiast wstępu. Kultura oporu, samizdat, literatura poza cenzurą — perspektywy badawcze	13

I. DEFINICJE, SKALA I PRZEMIANY ZJAWISKA

<i>Jan Olaszek</i> , Historia samizdatu w bloku sowieckim. Próba syntezy	43
<i>Józef Śreniowski</i> , Publiczność czytająca drugi obieg. Problem skali	61
<i>Weronika Czyżewska-Poncyłjusz</i> , Rebels and Citizens. From alternative culture and samizdat to new cultural practices	71

II. ASPEKTY ROSYJSKIEJ TWÓRCZOŚCI NIEZALEŻNEJ

<i>Izabela Kowalska-Paszt</i> , Radziecka kultura nieoficjalna (1946–1985). Prolegomena	89
<i>Wiaczesław Dolinin</i> , <i>Dmitrij Siewieriuchin</i> , Przewyciężenie milczenia. Literacki samizdat Leningradu lat 1950–1980	109
<i>Monika Sidor</i> , Wolność i prawda. Konteksty kategorii niezależności pisarskiej według Aleksandra Sołżenicyna	123
<i>Andrzej Polak</i> , Poza cenzurą. O pewnym aspekcie twórczości braci Strugackich	139
<i>Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak</i> , Artyści niezależni w filmach Andrieja Zagdanskiego	157
<i>Andrzej Bazilewski</i> , Chwiejne granice samizdatu (Casus — wydawnictwo »Wahazar«)	173

III. UKRAINA I POKOLENIE LAT 60. XX w.

- Andrzej Małkiewicz, Jewhen Perehuda*, Polska i Ukraina w czasach komunizmu — porównanie 185
- Ludmyła Tarnaszynska*, Forma aktywności: obecność twórców pokolenia lat 60. XX wieku w społeczno-kulturowej przestrzeni postkolonialnej Ukrainy 199
- Jarosław Poliszczuk*, Palimpsest Wasyla Stusa: na krawędzi epok i strategii tekstowych. Twórczość i los 219
- Oksana Pukhonska*, Głos „po” albo Wszechświat „za kolczastym drutem” w świetle wspomnień Myrosława Marynowycza 233

IV. SAMIZDAT W PRZESTRZENI KULTURY LITEWSKIEJ I BIAŁORUSKIEJ

- Solveiga Daugirdaitė*, Participation in Absentia of: an Editor's Endeavors in Soviet Vilnius 249
- Сергей Ковалев*, Новая европеизация: самиздатовский альманах „Літаратура” Объединения молодых литераторов „Тутэйшыя” (1986–1989) 265

V. WĘGIERSKIE STRATEGIE

- Noémi Kertész*, Strategie wydawnicze pisarzy węgierskich w latach 1977–1989 285
- Lajos Pálfalvi*, Antypolityczne eseje Györgya Konráda 299

VI. OBLICZA SAMIZDATU W CZECHOSŁOWACJI

- Urszula Kowalska-Nadolna*, „Następstwa będą nieprzewidziane i dalekosiężne” (Anna Šafaříková). Karta 77 — spojrzenie z dystansu 313
- Libor Martinek*, Edycje samizdatu na północnych Morawach i konsekwencje rozpowszechniania drugiego obiegu 325
- Mária Bátorová*, Alternatywność sztuki jako skutek emigracji wewnętrznej na słowackich terenach Czechosłowacji w latach 1977–1989 339

Spis treści

<i>Miron Pukan</i> , Dekomponowane projekty inscenizacyjne w Ukraińskim Teatrze Narodowym / Teatrze Alexandra Duchnoviča w Preszowie jako wyraz kultury niezależnej	351
<i>Julian Golak</i> , Zdzisław Dumański i Jan Mroczkowski — legendarni kurierzy Solidarności Polsko-Czechosłowackiej. Szlak Kurierów Solidarności w Górach Złotyach	375

VII. DRUGI OBIEG I EMIGRACJA O POLSCE

<i>Jerzy Kandziora</i> , Klasyka w drugim obiegu: przypadek Stefana Żeromskiego	385
<i>Konrad W. Tatarowski</i> , Kontestacja i coś więcej. O twórczości Janusza Szpotańskiego. Janusz Szpotański — prekursor „drugiego obiegu” wydawniczego w PRL-u	401
<i>Krzysztof Brzechczyn</i> , Wobec niepodległości. Próba rekonstrukcji wizji programowej środowiska politycznego „Głosu” w latach 1976–1980	421
<i>Mieczysław Dąbrowski</i> , „Zeszyty Literackie” — projekt lektury	437
<i>Dorota Utracka</i> , Alternatywne światy wartości. Posthistoryzm i postsekularyzm w artystycznej refleksji Mariana Pankowskiego	457
<i>Bogusław Bakula</i> , Historia i pamięć w polskiej literaturze niezależnej	479
Noty o autorach	575
Indeks osobowy	585